

ТИФЛОПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ РОЗРОБКАХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Федоренко С.В.

кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті розкрито історію методичної та науково-дослідної роботи українських учених у галузі тифлопедагогіки, відзначено внесок сучасних дослідників у теорію та практику навчання, виховання і розвитку осіб з порушеннями зору.

In the article history of methodical and research work of the Ukrainian scientists is exposed in branch of tyflopädagogy, of modern researchers is marked in a theory and practice of studies, education and development of persons with paropsiss.

Ключові слова: тифлопедагогіка, історична спадщина, теорія і практика, сліпі, слабозорі.

Keywords: tyflopädagogy, historical heritage, theory and practice, blind, visual impairment.

Сучасна теорія та практика української тифлопедагогіки вимагає впорядкування власної історичної спадщини. Для того, щоб мати можливість свідомо і зважено підійти до вибору нових напрямів досліджень, необхідно добре знати і мати чітке уявлення про вже існуючі дослідження, оскільки нехтувати досягненнями попередників, означає втрачати зв'язок між поколіннями, робити неповноцінним майбутнє. Виходячи з таких міркувань, значний інтерес для сучасної тифлопедагогіки представляє вивчення науково-методичних надбань видатних тифлопедагогів України.

Становлення тифлопедагогіки як науки на Україні пов'язане з ім'ям Кіндрата Федоровича Лейко (1860-1921) - інспектора Харківського училища для сліпих дітей (1894-1908). Йому довелося просуватися складними шляхами, оскільки навчання сліпих дітей в Україні на той час було справою новою і невідомою. К.Ф.Лейко виділив напрями роботи з незрячими дітьми: навчальна, розвиваюча і оздоровча корекційна діяльність. Важливу роль він відводив просторовому орієнтуванню, розвитку якого у сліпих сприяло проведення екскурсій. Велику увагу К.Ф.Лейко приділяв фізичному вихованню учнів, справедливо вважаючи, що за допомогою гімнастичних вправ можна усунути дефекти координації рухів. Їм опубліковано також ряд статей з проблеми правового сліпих в Росії, особливо про право цієї категорії людей на суспільну освіту. Він вважав, що лише раціональне виховання та навчання можуть зробити сліпого гармонійною зрілою особистістю, спроможною до практичного виконання свого громадянського призначення». Саме ці його слова стали поштовхом до масового відкриття шкіл для сліпих в Україні.

Значний внесок зробив К.Ф.Лейко в розвиток тифлопсихології: на основі власних спостережень він першим виділив і описав три психологічних типи незрячих (слуховий, дотиковий і моторний), створив класифікацію звичок людей з фізичними недоліками для більш досконалої розробки методики навчання і виховання сліпих дітей.

Важливим внеском в розвиток тифлопедагогіки стала наукова діяльність Олександра Мусійовича Щербини (1874-1934) – незрячого професора дефектологічного факультету Київського інституту народної освіти, приват-доцента Московського університету. Він відстоював ідеї освіти сліпих. Високо оцінюючи пізнавальні можливості незрячих, О.М.Щербина першим висунув ідею сумісного навчання сліпих і зрячих, виступав проти філантропічного характеру їх виховання. Полеміка професора О.М.Щербини з письменником В.Г.Короленко (автора «Сліпого музиканта») мала величезну популярність у тогочасному суспільстві. Олександр Мусійович проїхав багато міст з лекціями, в яких виступав проти ідеї Короленка перетворити сліпонародженого Петруся на вічного страждальника. Щербина робить висновок про те, що відсутність зору, створюючи величезні труднощі в повсякденному житті, сама по собі не позбавляє людини широких інтересів, тим самим даючи тисячам незрячих надію на повноцінне життя. Це дослідження стало вагомим внеском в науку. Воно показало першочерговість соціальних факторів в компенсації сліпоти, деякі особливості психічного розвитку сліпонароджених дітей, особливості емоційних реагувань та станів в умовах сліпоти.

Важливим науковим та практичним доробком О.М.Щербини було втілення в життя ідеї про необхідність підготовки кадрів для роботи зі сліпими та розробка основ змісту викладання наукової тифлопедагогіки у вищих навчальних закладах.

Певний внесок в розробку тифлопедагогічної проблематики вніс український тифлопедагог-практик Петро Георгійович Мельников (1890-1948) – інспектор шкіл для сліпих, колишній директор Київської і Харківської

шкіл сліпих. П.Г.Мельников проводив велику роботу з організації всеобучу сліпих, розширення мережі шкіл для незрячих. У своїй роботі «Чтение, письмо и речь в школе слепых» автор висвітлює важливі питання навчання дітей правильної мови, читання, визначивши особливості незрячих (бідність словника, конкретних уявлень про навколишні предмети, труднощі письма та ін.). П.Г.Мельников вивчав також питання сімейного виховання сліпих дітей. У його науковій праці «На допомогу батькам сліпої дитини» викладено поради щодо виховання незрячих в сім'ї та підготовки їх до навчання в школі.

Український учений-тифлопедагог Андрій Савватійович Ганджій (1879-1957) займався вивченням різних питань теорії, а особливо практики навчання та виховання сліпих, а саме: навчання просторового орієнтування незрячих, розробив методику використання залишкового зору в педагогічному процесі, методику навчання сліпих дітей грамоти українською мовою, методику проведення екскурсій. Ним була зроблена та оформлена як наукова розробка («Використання залишків зору сліпих учнів в педагогічному процесі», 1950) спроба диференційованого навчання сліпих. Дослідник вважав, що використання залишкового зору в навчальному процесі повинно бути суворо диференційованим в залежності від його якості.

Ніла Савівна Царик (1926-1974) була першим кандидатом наук з тифлопедагогіки в Україні. Вона досліджувала особливості уявлень про живу природу, проблеми читання, письма і сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору, засоби компенсації взаємодії сліпих з навколишнім світом. У дослідженні Н.С.Царик були виявлені можливості сприймання сліпими об'єктів живої природи, а також встановлена залежність формування уявлень про навколишнє від характеру дотикового сприймання. Найбільш ефективними для розвитку уявлень незрячих вона вважала наочно-дійові практичні методи навчання. Що стосується знайомства незрячих з живими об'єктами, то дослідження показало наявність страху під час їх обстеження сліпими учнями, подолання якого потребує умілого керівництва пізнавальними інтересами для розвитку пізнавальних потреб сліпих дітей. Н.С.Царик є також автором статей і методичних посібників для вчителів шкіл для дітей з порушеннями зору.

Відомим науковцем та практиком української тифлопедагогіки є Гроза Тетяна Аркадіївна. Вона вивчала питання історії створення спеціальних шкіл для сліпих в Україні, навчання та виховання дітей з порушеннями зору. Важливим внеском в теорію та практику тифлопедагогіки стали також її дослідження питання ефективного використання наочності в навчальному процесі сліпих, особливостей їх відчуття та сприймання слів і різних предметів навколишньої дійсності.

Провідний український фахівець в галузі тифлопедагогіки, перший завідувач лабораторії тифлопедагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, доктор педагогічних наук, професор Ілля Семенович Моргуліс (1928-2010) розгорнув в Україні дослідження важливих проблем соціально-економічного і психологічного статусу інвалідів по зору, їх трудової реабілітації. І.С.Моргуліс є автором безлічі статей з питань навчання, виховання, організації корекційно-виховного процесу в школах для сліпих. Загально визнаним є внесок І.С.Моргуліса в дослідження когнітивних здібностей дітей з сенсорними недоліками. Він неодноразово відмічав, що у дітей з порушеннями зору необхідно розвивати сенсорний досвід, дотик, повинна бути інтелектуалізація навчально-пізнавальної діяльності та посилення педагогічного керівництва пізнавальною діяльністю дітей. Особливо цінним у науковій діяльності І.С.Моргуліса є те, що він обґрунтував необхідність зосередження уваги на корекційній спрямованості всього навчання, на принципах навчання, виборі корекційного впливу.

Український тифлопедагог Чигринова Ірина Павлівна досліджувала питання методики викладання мови і літератури в школах для слабозорих дітей, а саме: психолого-педагогічні основи розвитку образного мислення дітей зі зниженим зором, формування і вербалізацію їх чуттєвого досвіду, шляхи удосконалення пізнавальної активності на уроках мови і літератури в школах для дітей з порушеннями зору.

Неоцінимий внесок в розвиток теорії та практики тифлопедагогіки зробила Тетяна Павлівна Свиридюк (р.н. 1940). Науковий доробок вченого говорить про багатогранність її інтересів у галузі тифлопедагогіки. Вона створила модель підготовки слабозорих дітей до школи і визначила еталони готовності до навчання цієї категорії дітей, розробила методики послідовної неперервної корекційно-виховної роботи в спеціальних дошкільних установах.

У статті Т.П.Свиридюк «Формування пізнавальної самостійності у дітей з вадами зору як засіб підготовки їх до навчання в школі» позначено проблему обмеженості знань у дітей з вадами зору про навколишній світ, яка виникає внаслідок порушень зору, що затримують формування важливих психічних процесів (уваги, сприймання, мовлення, запам'ятовування та ін.), в результаті чого слабозорі діти приходять до школи не підготовленими достатньо. Автор доходить висновку, що таке відставання можна подолати шляхом формування у цих дітей пізнавальної самостійності.

Продовженням вищевказаного дослідження став виданий Т.П.Свиридюк посібник для вчителів та вихователів спеціальних шкіл «Формування інтересу до навчання у слабозорих школярів», в якому автор відмітила, що високий пізнавальний інтерес пом'якшує труднощі зорового сприймання й полегшує навчальну діяльність учнів з порушеннями зору та розробила психолого-педагогічні основи формування інтересів у цих

дітей. Цінність цієї роботи полягає ще й в тому, що рекомендації, розроблені автором, можуть бути використані і в роботі з дітьми, які мають нормальний зір.

Ще одним напрямком наукових пошуків Т.П.Свиридюк стало питання допомоги батькам, які мають дітей з порушеним зором, у їх вихованні. Такою допомогою став посібник «Виховання самостійності сліпих та слабозорих дошкільників в процесі організації обслуговуючої праці». У роботі піднімається важливе питання про гіперопіку батьків, про роль самообслуговування та самостійності в житті дитини з порушеним зором, значення індивідуальної корекційної роботи по формуванню способів трудової діяльності та ін.

Продовженням наукових пошуків допомоги батькам став вихід методичних рекомендацій «Батьківський всеобуч», у якому надано інформацію про розумову, фізичну та особистісну готовність дитини з особливими потребами до навчання в школі, запропоновані рівні інтеграції для кожної вікової ланки (раннього, переддошкільного, дошкільного, молодшого шкільного віку), що дає змогу створити програму безперервної корекції, індивідуальних програм для дітей, які знаходяться поза спеціальним навчальним закладом. У посібнику подано орієнтовну програму корекції порушень у розвитку дітей з третього по сьомий рік життя, а також викладено структуру умовної моделі ранньої інтеграції як багаторівневої системи психічних новоутворень, що забезпечують безболісне входження дитини з вадами розвитку в світ предметів та людських стосунків через включення її у доступну діяльність. Ця система охоплює період життя дитини від народження до десяти років.

Значним досягненням науково-методичного пошуку Т.П.Свиридюк став вихід у 1996 році першої української «Навчально-виховної програми та методичних рекомендацій для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору», розробленої колективом авторів (Т.І.Моторна, К.М.Скляр, С.В.Федоренко) [8] за її керівництвом. Саме за цією програмою й досі працюють дошкільні навчальні заклади для слабозорих дітей. Оскільки це була перша спроба в історії української тифлопедагогіки в створенні подібної програми, то вона, можливо, й не є досконалою, але поки що залишається єдиною, яка заповнила прогалину в цій галузі. Програма створена за лексичним принципом, який передбачає, що одна й та сама тема вивчається протягом певного терміну на всіх заняттях, які передбачені в дитячому садочку. Нею визначаються показники розвитку дитини на кожному році навчання. У програмі також містяться методичні рекомендації вихователям та тифлопедагогам, які працюють не лише зі слабозорими, а й з тотально сліпими дітьми.

Важливим науковим внеском Т.П.Свиридюк в українську тифлопедагогіку став навчальний посібник «Нариси з історії тифлопедагогіки України» (у співавторстві з Т.А.Грозою, Т.І.Ранською). У посібнику систематизовано теорію та практику навчання сліпих та слабозорих в Україні, проаналізовано архівні матеріали з питань зародження тифлопедагогіки як науки, розвитку навчальних закладів для сліпих дітей в Західній Україні, що тривалий час перебувала під впливом країн заходу, озвучені імена видатних людей, які сприяли створенню системи навчання та виховання незрячих в Україні. У роботі вперше висвітлено історію питання підготовки на Україні педагогічних кадрів для роботи з дітьми, які мають порушення зору.

Відомим українським фахівцем у галузі спеціальної педагогіки є Вавіна Людмила Сергіївна (р.н. 1936). Учений займається розробкою дидактико-методичних основ змісту навчання рідної мови дітей з порушеннями зору та учнів зі складними дефектами (сліпота, слабозорість та розумова відсталість).

Л.С.Вавіна з 1994 року очолювала лабораторію тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН, яка є науково-дослідним центром з розробки проблем теорії та практики навчання, виховання, соціалізації та соціальної адаптації дітей дошкільного та шкільного віку з глибокими порушеннями зору. З часу її організації в 1980 році за ініціативи та фінансової підтримки Центрального правління Українського товариства сліпих її назва і склад наукових співробітників змінювалися, але постійним залишався інноваційний підхід до проведення науково-дослідної роботи й відповідність вимогам спеціальної освіти та особистісним потребам осіб з порушеннями зору.

Основними напрямками науково-дослідної діяльності лабораторії, у складі котрої працюють Л.О.Куненко, В.В.Кобильченко, С.О.Покутнева, О.М.Легкий, К.С.Довгопола, І.М. Гудим, є наступні:

- розробка методологічних та психолого-педагогічних засад фундаментальних і прикладних досліджень в галузі тифлопедагогіки і спеціальної психології;
- пошук ефективних шляхів посилення корекційно-розвивальної та компенсаторно-реабілітаційної спрямованості навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з глибокими порушеннями зору;
- дослідження та наукове обґрунтування інноваційних технологій і моделей корекційного навчання дітей з глибокими порушеннями зору та їхньої підготовки до інтеграції в суспільство;
- оновлення змісту освіти відповідно до вимог Державного стандарту спеціальної початкової освіти та виявлених резервів психофізичного розвитку осіб з різним ступенем втрати або різкого зниження зору;
- розробка нормативного та науково-методичного забезпечення навчально-корекційного процесу в спеціальних навчальних закладах для сліпих і слабозорих дітей.

Лідером сучасної тифлології в Україні є кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації тифлопедагогів України Євгенія Павлівна Синьова (р.н. 1948). Основні напрями її досліджень: соціально-психологічні аспекти соціалізації інвалідів по зору,

психологічні особливості людей з порушеннями зору, вікова специфіка розвитку особистості при важких порушеннях функції зору, підготовка кадрів тифлопедагогів в Україні.

Перші її наукові теми були пов'язані з вивченням проблем організації культурно-масової роботи незрячих, використання ними вільного часу, формування міжособистісних стосунків тощо.

У 1998 році Є.П.Синьова прийняла пропозицію очолити новостворену, єдину в Україні кафедру тифлопедагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова. Робота на посаді завідувача кафедри спонукала її до розробки питань підготовки кадрів для спеціальних шкіл сліпих та слабозорих дітей і подальших досліджень соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки.

Є.П.Синьова стала ініціатором та головою оргкомітету з проведення Першого Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів "Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення та перспективи розвитку" (2006 р.), на якому була обрана Президентом Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». Асоціація об'єднала науковців та практиків у єдину команду для вирішення актуальних питань сучасної тифлопедагогіки, таких як розробка нового змісту та удосконалення методики навчання та виховання дітей з порушеннями зору в умовах сучасного суспільства.

Також Є.П.Синьова є автором ряду підручників та навчальних посібників для студентів, серед яких, зокрема, такі: «Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з глибокими порушеннями зору», «Рельєфно-крапкове письмо сліпих. Шрифт Л. Брайля», «Методика викладання психології дітей з сенсорними порушеннями у вищих педагогічних навчальних закладах освіти», «Тифлопедагогіка. Теорія виховання сліпих та слабозорих дітей» та ін.

Починаючи з моменту створення кафедри тифлопедагогіки, вона впевнено заявила про себе у царині тифлопедагогіки. За роки існування кафедра накопичила значний досвід навчально-виховної, науково-методичної та організаційної роботи. Хоча головним її завданням була підготовка кадрів для різних типів навчально-виховних та реабілітаційних закладів для осіб з порушенням зору, молоді співробітники активно займалися дослідженням актуальних проблем теорії та практики тифлопедагогіки.

Зокрема, дисертаційне дослідження С.В.Федоренко «Корекційна спрямованість формування навичок самообслуговування молодших слабозорих дошкільників» виявило основні закономірності та особливості самообслуговуючої діяльності слабозорих дошкільників, розкрило зміст та прийоми корекційно спрямованого педагогічного керівництва цим видом діяльності.

Дисертація Г.Ю.Мустафаєва "Особливості життєвих планів сліпих старшокласників" мала великий науковий та практичний резонанс в тифлопедагогіці та спеціальній психології, оскільки була пов'язана з проблемою мотиваційного забезпечення навчальної та трудової діяльності сліпих дітей та особливостям їхньої поведінки в системі суспільних відносин.

Виконане дисертаційне дослідження Л.Г.Кулик на тему «Внесок О.М. Щербини у становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки» спрямоване на вивчення витоків провідних наукових ідей сучасної тифлопедагогіки, їх аналіз та переосмислення у світлі сучасної психолого-педагогічної науки, зокрема, науково-педагогічної та просвітницької діяльності професора О.М. Щербини.

Вивчення соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки було продовжене в дослідженні на тему "Соціально-психологічна адаптація інвалідів по зору до навчання у вищих навчальних закладах" Т.М. Гребенюк, де вперше показано цілісну картину соціально-психологічних особливостей адаптації студентів – інвалідів по зору до умов навчання у вузі при отриманні професії тифлопедагога.

Актуальні питання позакласного читання в школах для дітей зі зниженим зором розкриті в дисертаційному дослідженні В.В.Купрас «Педагогічне керівництво роботою з книгою учнів початкових класів зі зниженим зором», в якому обґрунтовано засади комплексного підходу всіх учасників навчально-виховного процесу до педагогічного керівництва самостійним дитячим читанням.

У дисертаційному дослідженні К.О.Глушенко «Проблема формування комунікативної компетентності сліпоглухих дітей у спеціальній літературі США та Великої Британії» проаналізовано науково-методичні та соціально-психологічні аспекти формування комунікативних компетенцій та засобів спілкування в умовах комбінованого порушення слуху та зору.

Дослідження Ю.В.Тімакової «Вплив втрати зору в дорослому віці на самосвідомість особистості» присвячене вивченню психологічних особливостей самосвідомості особистості пізньоосліплених осіб та детермінант впливу на їх виникнення.

Зазначені вище дослідження не вичерпують усієї тематики, яка розробляється на теперішній час співробітниками кафедри тифлопедагогіки. Так, ученими-дослідниками вивчаються актуальні проблеми тифлопедагогіки та тифлопсихології, такі як: становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки (С.В.Федоренко), питання методики вивчення дисципліни «Я і Україна» (Ю.О.Войтюк), методика формування уявлень у дітей з порушеннями зору про неживу природу (Н.І.Малюхова), фізичний образ-Я незрячих дітей (С.Б.Власенко), мовленнєва готовність слабозорих дітей до навчання в школі (Т.О.Семенішена), підготовка

майбутніх тифлопедагогів до використання сучасних інформаційних технологій у професійній діяльності (І.В.Федоренко) та ін.

Співробітники кафедри активно вивчають світовий досвід теорії та практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору. Так, кафедра є членом Міжнародної організації ІСЕVI, співпрацює з аналогічними кафедрами вищих навчальних закладів Росії, Білорусії, Литви, Польщі, Нідерландів, Німеччини, США, Словаччини та ін.

Враховуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що науково-теоретична і практична спадщина українських учених є значним внеском в теорію та практику світової тифлопедагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар В.І., Золотоверх В.В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до 10-річчя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). // Дефектологія. – К., 2004. - №1. – С.2-10.
2. Гроза Т.А., Ранська Т.І., Свиридчук Т.П. Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні. – К., 1999. – 101 с.
3. Синьова Є.П., Федоренко С.В. Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення, перспективи розвитку. - Ж-л «Заклик» - №11-12, 2006. С. 8-13.
4. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За ред. В.І.Бондаря. – Луганськ, 2003. – С. 343.
5. Федоренко С.В. Внесок Т.П.Свиридчук у розвиток сучасної української тифлопедагогіки - Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. НПУ ім. М.П.Драгоманова. - К., 2010. - №15.-С. 282-285.

УДК 159.922.76

НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ ЯК НЕНОРМАТИВНА СІМЕЙНА КРИЗА

Хлопоніна Н.Є.

кандидат психологічних наук
Інституту педагогіки і психології
Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена теоретичному аналізу особливостей сімейних криз, соціально-психологічним особливостям перебігу сімейних криз у сучасній сім'ї. Визначаються особливості батьківських переживань, зумовлені перебігом ненормативної сімейної кризи, пов'язаної із народженням дитини з психофізичними порушеннями розвитку. Результати дослідження можуть бути використані з метою психопрофілактики та психокорекції дисгармоній подружнього спілкування.

Статья посвящена теоретическому анализу особенностей семейных кризисов, социально-психологическим особенностям протекания семейных кризисов в современной семье. Определяются особенности родительских переживаний, обусловленные протеканием ненормативного семейного кризиса, связанного с рождением ребенка с психофизическими нарушениями в развитии. Результаты исследования могут быть использованы с целью психопрофилактики и психокоррекции нарушенного супружеского общения.

Theoretical research into features of family crisis, an analysis social and psychological crisis of modern family. This social and psychological crisis is related with parenting child with physical and psychical abnormalities of development. The results of the research can be used for psychological help, psychoprophylaxis of family conflicts, psychological correction against breach of conjugal communication.

Key words: family crisis, normative family crisis, child with physical and psychical abnormalities of development, psychological correction.

Ключові слова: сімейна криза, ненормативна сімейна криза, дитина з психофізичними порушеннями розвитку, психокорекція.

Ключевые слова: семейный кризис, ненормативный семейный кризис, ребенок с психофизическими нарушениями в развитии, психокоррекция.

Сім'я, що має дитину з психофізичними порушеннями розвитку, у сучасному суспільстві продовжує стикатися з негативним ставленням оточуючих і дуже часто опиняється у соціальній ізоляції. Досвід психолого-педагогічного консультування сімей, що виховують дитину з психофізичними порушеннями розвитку, дозволяє